

Ivan Vavpotič: Podoba Ivana Cankarja. Risba po naravi iz leta 1916 je nastala v Judenburgu, kjer je Cankar služboval kratek čas pri "kranjskih Janezih".¹

V Cankarjevem letu 2018 so se obujali tako spomini na samega pisatelja kot tudi spomini na pomnjenja, ki so jih nanj že desetletja nazaj zapisovali njegovi sodobniki.

V Koledarju Prešernove družbe za leto 1955² je Janez Tomšič, član Muzejskega društva Vrhnika in zvesti bralec Cankarjevih tekstov, ki jih v zadnjih letih organizirajo člani TD Blagajana in Cankarjeva knjižnica Vrhnika, našel članek kranjskega advokata dr. Stanka Sajovica, roj. leta 1890, ki je bil vpoklican v vojsko leta 1915 skupaj z Ivanom Cankarjem. Del članka je predstavil tudi v Starem malnu na proslavitvi kulturnega dne, 8. februarja 2018.

1 Vir: Ivan Cankar v risbi. V spomin na petindvajsetletnico smrti Ivana Cankarja, Ljubljana 11. december 1918–1943.

2 Stanko Sajovic: Spomini na Ivana Cankarja – vojaka. Prešernov koledar, str. 104 do 107, 1955.

SPOMINI NA IVANA CANKARJA – VOJAKA

Za boljše razumevanje družbe in okolja, v katerem se je gibal Ivan Cankar dva meseca kot vojak, naj opišem nad vse imenitno vojaško ustanovo »kranjskih Janezov«, to je stražno stotnijo v Judenburgu. Tja se je v začetku julija 1915 preselil nadomestni bataljon c. in kr. 17 pešpolka s Ptuja, kjer je stare ptujske in nemškutarske korenine skrbelo, da ne bi »kranjski Janezi« Ptuja preveč poslovenili. V Judenburgu je iz prvotne IX. nadomestne stotnije proti koncu leta 1915 nastala stražna stotnija, ki so jo Janezi imenovali »vahkompanija«. Tudi meni je bila usojena čast, da sem postal član te slavne stotnije oktobra 1915.

Naša vahkompanija je postala sčasoma zatočišče umetnikov z vseh področij umetnosti. Ti so se čutili pri nas zelo varne pred fronto. Najstarejša člana naše bratovščine sta bila slikar Ivan Vavpotič in kipar Svitoslav Peruzzi, ki smo ga klicali Miha. Prvi se je skušal otresti fronte s tem, da je naslikal v olju bataljonskega poveljnika in še nekaj drugih častnikov, Peruzzi pa si je, nemeneč se za svojo vojaško obleko, izvolil čisto civilni poklic in nadaljeval svoje umetniško ustvarjanje kot akademski kipar. Dopovedal je bataljonskemu poveljstvu, da bi bilo dobro že sedaj misliti na zmagoslaven konec vojne, v katerega sam ni verjel, in pripraviti padlim »zibcenarjem« dostojen umetniški spomenik. Osnutek v mavcu je odločujočim vojaškim krogom ugajal, naročili so mu kamen ter mu ga postavili v malo leseno lopo onkraj Mure v bližini železniške postaje. Tam je prav previdno in počasi ta kamen »punktiral«, to je, prenašal nanj točke z mavčevega modela, in še počasneje klesal. Kadar ga je bataljonski poveljnik spraševal, kdaj bo kip gotov, mu je kratko odgovarjal, da bo kip do konca vojne zanesljivo izklesan. Peruzzi je bil v letu 1916 kot profesor na kiparskem oddelku šole za umetnostno obrt v Splitu razrešen vojaške službe. Njegovo delo je v sporazumu z njim nadaljeval akademski kipar Lojze Dolinar, ki je v letu 1916 tudi postal član naše slavne vahkompanije. Spomenik stoji danes pred kostnico na ljubljanskem pokopališču. Tudi mladi slikar Gilbert je kot enoletni prostovoljec neprostovoljno zašel v našo stotnijo. Kot gost je pogosto dezertiral v našo sredo slikar Hinko Smrekar iz Žajflinka (Scheifling), kjer je bival pod skrbno in čuječo roko višjega vojaškega zdravnika dr. Toneta Jamarja v oddelku rekonvalescentov ...

Karikatura Hinka Smrekarja: Ivan Cankar, S. M. Peruzzi, A. Arselin in H. Smrekar v vojaških uniformah v Judenburgu.

... Kdor misli, da je imela vahkompanija kaj opravka s straženjem, je v veliki zmoti. Njena ureditev je bila tako demokratična, da je mejila že na anarhijo. Zato si je moral pač vsak njen član sam izmisliti, kaj bo delal.

Naš prijatelj je bil stotnijski pisar Avguštin Arselin – Line imenovan, ki je stanoval v prvem nadstropju hiše v Capistrangasse in je zaradi tega to hišo imenoval Capistranburg. Tam je razpolagal z večjo in manjšo sobo. V večji, kjer je stala lepo izrezljana starinska postelja, je prebival sam, v manjši pa je imel »korito« za umetnike. Bilo je nekega dne proti koncu oktobra ali pa v začetku novembra 1915 – natančno se ne spominjam več – ko plane Arselin v stotnijsko pisarno s presenetljivo novico: »Ivan Cankar pride k naši kompaniji.« Povedal nam je tudi, da je bil Ivan Cankar po svojem »letovanju« v spodnjih prostorih ljubljanskega gradu potrjen k vojakom, in da je naposled prišel v Judenburg k »Janezom«, kjer je bil dodeljen IV. nadomestni stotniji. Tej je poveljeval med moštvom vsega nadomestnega bataljona v Judenburgu dobro znani sadist, nadporočnik Seunig, ki je bil po svojem civilnem poklicu gimnazijski profesor v Trstu. Največja naslada mu je bila, da je vsako opoldne užival ob pogledu, kako se mučita ob vratih stotnijske kuhinje vsaj po dva tako privezana, namreč z zvezanimi rokami na hrbtu obešena vojaka, da sta se s prsti nog komaj dotikala tal. Kot enoletni prostovoljec je moral seveda tudi Cankar skozi trdo šolo rekrutnega usposabljanja. Ivana Cankarja pa je tudi ta okrutnež upošteval in ga vabil v svojo stotnijsko pisarno ali celo na svoj dom, kjer sta se

pogovarjala o literaturi. Mož je namreč poznal Cankarjeva dela in ga zaradi teh visoko čislal. Njega ne, pač pa njegove lepe psice Lede se spominja Cankar v svojih »Podobah iz sanj« (izdaja jeseni 1917, str. 49–53). Line pa je tudi povedal, zakaj je bil Ivan Cankar premeščen k naši stotnji. Vzrok je bila predobra in preobilna hrana na ljubljanskem gradu, da je ubožec na poti na vežbališče opešal in se zgrudil. Višji vojaški zdravnik dr. Jože Tavčar, ki je tisti čas opravljal službo bataljonskega zdravnika, je nato odredil njegovo premestitev k vahkompaniji.

Arselin se je po tej kratki razlagi takoj obrnil na kompanijsko mater, narednika Luka Potokarja, in mu ukazal: »Luka, danes popoldne pride Ivan Cankar k naši kompaniji. Ti moraš imeti slavnostni pozdravni nagovor. Saj veš, kdo je Cankar?« Ubogi Luka se je častne naloge branil na vse pretege, češ da vendar ne zna tako govoriti, kot bi se spodobilo za Ivana Cankarja. Arselin ga vpraša: »Ali si že bral kaj Cankarja?« »Da, bral sem njegovo Belo krizantemo.« »No, vidiš, če si bral Belo krizantemo, boš znal govoriti!« Hočeš-nočeš je moral Luka prevzeti to častno nalogo. Line pa mu je še posebej naročil: »Nastopi z opasano sabljo in rumenimi gamašami, pa obeh svetinj ne pozabi! Kadar pripeljem Cankarja v sobo, skoči na stol in govori!«

Mrzlično smo pričakovali ta dogodek. Saj tudi za vahkompanijo ni bila malenkost, da sprejme v svojo kompanijo največjega slovenskega pisatelja. Za slavnostni prostor smo določili veliko šolsko sobo stotnijskega skladišča, v katero smo postavili dolgo mizo in jo pregrnili z belimi prti. Umetnika Svitoslav Peruzzi in Ivan Vavpotič sta poskrbela za okras mize in dober prigrizek. Marsikatero dobroto smo za ta namen »sunili« v skladišču stotnijske kuhinje. Za dobro kapljico je dobrohotno poskrbel skladiščni podčastnik, Vrhničan – torej Cankarjev rojak – narednik Verbič, po naše »Prmejška«, ki je imel v svojem skladišču poln sod žlahtnega vina. Vse priprave so potekale v najlepšem redu. Že pred tretjo uro popoldan se je zbralo v slavnostnem prostoru malodane vse moštvo stotnijske pisarne. Naš Luka, v popolni paradi, je nervozno hodil po sobi gor in dol in v mislih ponavljal pripravljeni paradni govor. Line pa je seveda kot osrednja osebnost vahkompanije odšel k IV. nadomestni stotnji, da pripelje s seboj težko pričakovanega slavljenca. Skoraj natančno ob tretji uri se vrata na stežaj odpro in vstopi Ivan Cankar, oblečen v predvojno »komisno« vojaško uniformo, ki se ji je videlo, da ni umerjena zanj. Na ustih mu je igral blag nasmeh. Za njim pa vstopi naš vladar Line. Luka skoči na stol v bližini vrat in začne pozdravni govor. Cankar, ki ni pričakoval tako slovesnega sprejema, ga je začudeno pogledal – pa že opazi svoja stara znanca in prijatelja Svitoslava Peruzzija in Ivana Vavpotiča ter jima krepko stiska roki. Nato mu Line predstavi ostale člane zbrane družbe. Zaradi prisrčnega glasnega pozdravljanja in govorjenja se za govor našega Luke pač nihče ni zmenil. Ko Luka to opazi, olajšano vzdihne, zleze s stola in se strumno predstavi Ivanu Cankarju. Ta je že opazil slavnostno

pogrnjeno mizo in jo ošinil z dopadljivim pogledom. Vsem nadaljnjim formalnostim se je izognil tako, da je sedel za mizo. Razvila se je prijateljska zabava in se končala po treh urah.

Naj v zvezi s to prisrčno slovesnostjo povem, kako zelo je bilo »Prmejškovo« vino vseh Cankarju. Že drugi dan dopoldne jo primaha v stotnijsko pisarno k Linetu in povpraša: »Ti, Line, ali imaš še kaj takega vina?« Šegavi Line vzame »Dienstzettel« (Službeni listek) in napiše nanj: »Judenburg, am ... Dem Einjährigen-Freiwilligen Johann Cankar ist ein Glas auszufolgen. An den Magazinsunterofizier hier« (Judenburg, dne ... Enoletnemu prostovoljcu Ivanu Cankarju je izročiti kozarec vina. Skladiščnemu podčastniku, tu. Arselin) Napotil je Cankarja k »Prmejški«, ki mu je natočil iz svojega soda kozarec vina. Čez štiri dni pa se je pojavil »Prmejška« v pisarni pri Arselinu in ga vpraša, ali da Cankarju vsakdan službeni listek za vino. »Ne,« mu odgovori Arselin, »dal sem mu ga samo enkrat, to je bilo prvi dan po slovesnem sprejemu v našo kompanijo.« Prmejška se široko zasmee, rekoč: »Pa ti pride vsak dan k meni po vino. Na Službenem listku ima vedno pravilni datum, iz enega kozarca pa je danes naredil že štiri.« Ta duhovita potvorba »uradnega spisa« nam je pripravila mnogo dobre volje.

Istega dne ali morda dan pozneje pride Cankar v stotnijsko pisarno z željo, da bi mu Arselin priskrbel novo uniformo in nove čevlje. Prav posebno željo pa je izrazil glede nove čepice. Videl je namreč, da nosi Arselin vedno čepico brez senčnika; le-tega je od nove čepice kratko in malo odtrgal. Zato si je zaželel, da bi tudi on smel nositi enako čepico. »Nu, dobiš!« se je glasil Arselinov odgovor. Takoj je stopil Line v stik s skladiščnim podčastnikom Verbičem in dobil od njega za Cankarja popolnoma novo obleko in nove boks-čevlje. Odvedel je Cankarja v stotnijsko krojačnico, nato pa še v čevljarsko delavnico in tam ukazal, da mu ukrojijo obleko in čevlje po meri.

Naša stalna prijateljska družba, ki sem jo že zgoraj omenil, se je v času, ko je Cankar služil pri vahkompaniji, skoraj vsak večer shajala v gostilni Brand. Tam nam je Cankar po večerji večkrat pripovedoval razne storije. Bilo je nekaj dni po tem, ko je Arselin ukrenil vse potrebno, da pride Cankar do nove obleke, čevljev in čepice, ko smo zopet sedeli tam. Za Cankarjev sprejem pri vahkompaniji je v Žajflinku izvedel Hinko Smrekar, ki nas je prav ta dan obiskal v Judenburgu in bil tistega večera tudi v naši družbi. Le Cankarja je še manjkalo. Kar se odpro vrata naše stalne sobe, vstopi Cankar, oblečen v povsem prilegajočo se in skrbno zlikano uniformo, z novimi, po meri izdelanimi čevlji in čepico brez senčnika. Strumno se postavi pred prijatelja Hinka, usta se mu raztegnejo v širok smeh, palec desne roke mu zaide pod brado, kazalec mu sloni ob desnem licu, pa pravi: »Tiii, Hinko, al nisem res en fejest soldat?« Brž potegne Smrekar iz žepa svinčnik in z nekaj potezami nariše na papirnat prtič presenetljivo uspelo sliko Cankarja v njegovi pozi in novi uniformi.

Vse delo je trajalo komaj pol minute. To sliko je dolgo časa hranil Arselin, vendar se mu je žal pri selitvi v Zagreb izgubila. Veselje nad »fejst soldatom« smo kajpada primerno zalili.

Seveda je bilo treba misliti tudi na to, kako bomo Cankarja zaposlili pri vahkompaniji, da se ne bi dolgočasil. Tu je zadel naš Line v črno. Posvetoval se je pri stotniji in izven nje s podčastniki in ti so na njegovo pobudo odločili, da bo Cankar opravljal delo knjižničarja v podčastniški knjižnici, ki je bila – v gostilni. Cankar je bil s ponudbo zelo zadovoljen in jo je seveda sprejel. Velikemu zaupanju, ko so mu ga izkazali naši podčastniki, pa se je oddolžil s tem, da je poklonil njihovi knjižnici vsa svoja do takrat izdana dela. Da si je dal v knjižnici mnogo opravka, je umevno.

Svitoslav Peruzzi je imel pri svojih nočnih pohodih izrazito smolo. Nikdar sicer ni šel brez predpisanega dovoljenja po deveti uri zvečer na ulico ali v gostilno, toda pri vrnitvi domov je navadno zakasnil za nekaj minut. Tako ga je nekoč zalotila menda tri minute čez enajsto uro nočna patrulja na ulici. Aretirali so ga in odpeljali na glavno stražo ter vtaknili v zapor. Ko so ga drugi dan zjutraj spustili na svobodo, je pritarnal k meni v stotnijsko pisarno in mi ves obupan potožil o svoji nesreči. Potolažil sem ga, da menda ne bo tako hudo. Nadzorni častnik pri glavni straži, ki je Peruzzija dobro poznal, je rad ali nerad moral v svojem jutranjem »raportu« javiti bataljonskemu poveljstvu tudi nesrečni pripetljaj našega prijatelja Mihe. Dva dni nato je prejela naša stotnija od bataljonskega poveljstva nalog, da pokliče Peruzzija na odgovornost zaradi izostanka »über die Zeit« (preko dovoljenega časa) in ga kaznuje. Stotnijski poveljnik stotnik Pokorny, ki se mu je moral Peruzzi javiti pri stotnijskem raportu, je v svoji običajni vinjenosti odločil nasproti naredniku Luki Potokarju: »Spangen soll er halten, sechs Stunden Spangen.« (»Okove naj drži, šest ur okovov.«) Ker današnja vojska ne pozna te krute, nečloveške kazni, naj vam njeno bistvo na kratko razložim. Bila je to huda kazen, posebno še, če je trajala šest ur. Kaznovanemu so nadel železne okove na zapestji obeh rok in členke nog ter zaklenili s ključavnico tako, da sta po dva okova, ki sta bila speta s kratko verigo, pritegnila desno roko k levi nogi in obratno. »Zločinec« je moral pri prestajanju te kazni sedeti na tleh. Šesturno držanje »špang« je imelo za posledico popolno omrtvičenje rok in nog. Seveda je bila Peruzziju prisojena kazen v stotnijskem dnevnem povelju razglašena ob peti uri popoldne vsej stotniji, ki je morala ob tej uri nastopiti na dvorišču vojašnice vahkompanije. Kot običajno, sta prišla tisti dan malo po peti uri popoldne Cankar in Peruzzi v stotnijsko pisarno. Ko sem slednjemu prebral v stotnijskem povelju določeno kazen, se je zresnil, vendar se je kmalu vdal v neizbežno usodo in me ponižno vprašal: »Kdaj bom pa držal špange?« Odgovoril sem mu, da bo najbolje, da začne kazen takoj prestajati, ker bo tako še pred polnočjo prost. Pristal je na takojšnjo izvršitev kazni, jaz pa sem našemu Luki naročil, naj mi takoj prinese okove, češ da jih bom sam nadel Peruzziju. Z Linetom

sva se seveda že prej dogovorila, da bo vsa eksekucija trajala namesto šest ur le šest minut. Ko mi je Luka prinesel rožljajoče okove, smo našega »zločinca« odvedli v sobo za pisarno, kjer so stale postelje pisarniškega osebja. Žalostno pot sta ubogemu Peruzziju lajšala Arselin in Cankar, manjkalo seveda ni Luke Potokarja, ki je bil kot vodja službe tudi odgovoren za izvršitev kazni. Peruzziju sem dovolil, da prestaja zaslužen kazen sede na eni izmed postelj. Ko se je tam namestil, sem ga po predpisih vklenil v okove in sedel na konec postelje z uro v roki. Komaj se je to zgodilo, že sede na sosednjo posteljo Cankar s svinčnikom in beležnico v roki in prične risati akt eksekucije. Bivši realec se nam je ob tej priliki predstavil kot sijajen risar, vendar je imel za svojo risbo prav malo časa, kajti natančno po šestih minutah sem snel Peruzziju okove, rekoč: »Za prijatelja minuta za uro!« Da ste videli, kako si je oddahnil ubogi Peruzzi, ki je v svoji resnosti jemal zadevo resno. Usta so se mu raztegnila v blažen nasmeh, zlasti še, ko mu je Cankar pokazal svojo uspešno risbo. Veselo smo odhajali s pozorišča tragikomedije v gostilno Brand, da tam v prijateljskem pogovoru preženemo prijatelju spomin na sramotno kazen.

Neke nedelje popoldne si je naša družčina najela brek (dolg voz z oblazinjenimi sedeži na obeh straneh) in se odpeljala v bližnjo rudarsko vasico Fohnsdorf. (Kraj je znan zlasti bivšim vojakom 17. pehotnega polka zaradi soda, ki je zadel večje število tamkajšnjih rudarjev, ker so se uprli; te je rešil smrti z ustrelitvijo bataljonski zdravnik dr. Tone Jamar, ker je poudarjal, da se obtoženi rudarji zaradi lakote niso mogli zavedati, kaj počenjajo.) V Fohnsdorf smo sicer hodili peš, v počastitev našega slavnega člana pa smo si takrat privoščili vožnjo s parom konj. Tudi to nedeljo je bila postrežba v gostilni na višku, tako da smo se proti večeru razigrani in židane volje vračali v Judenburg. Tu smo se napotili v slavni Capistranburg, kjer je Cankar v prešernem razpoloženju sprožil misel, da uprizorimo pravljčni večer. Ta zamisel je zlasti ugajala računskemu podčastniku Karlu Štravsu, kateremu je Hinko Smrekar malo prej izdelal prav originalno posetnico. Na nji je bil narisana noj (nemško Straus), pred njim pa napisano ime Karel. Posetnica je bila seveda razmnožena na opalografu in njen izvod še vedno hranim. Štraus je tistega večera slučajno imel oba žepa svoje vojaške bluže polna drobiža, ki ga je rade volje dal na razpolago za prireditev pravljčnega večera. Odprli smo okna sobe in Cankar in Line sta trosila skozi nje denar. Ko pa je tega kmalu zmanjkalo, sta začela metati skozi okna stole in lažje kose pohištva. Bil je prav divji pravljčni večer. Zaradi vinskih duhov pa se je objestno razpoloženje kmalu poglelo in družba se je razkropila k nočnemu počitku. Drugo jutro nam je spomin na to razkošno popoldne zagrenila pretresljiva vest, da se je tiste noči naš prijatelj Karel Štravs ustrelil. Kakor so pozneje ugotovili, je bila vzrok njegovega obupnega koraka neozdravljiva bolezen.

Takih in enakih dogodivščin je bilo seveda več, a se jih po štirih desetletjih vseh ne spominjam.

Okoli božiča 1915, ko je Cankar na podlagi superarbitracije odhajal iz Judenburga v civilno življenje v Ljubljano, sem ležal zaradi angine, vendar me je o dogodkih v ožjem prijateljskem krogu dnevno obveščal prijatelj Line. Tako mi je nekega dne sporočil tudi veselo, za naš ožji krog pa seveda žalostno vest, da je bil Ivan Cankar pri superarbitraciji menda v Gradcu ali pa v Celovcu spoznan za popolnoma nesposobnega za vojaško službo in da bo odšel v Ljubljano. Povedal mi je, da bo ta, za Cankarja srečni dogodek naša prijateljska družba proslavila zvečer v gostilni Brand. Zelo mi je bilo žal, da se nisem mogel udeležiti poslovnega večera.

Kmalu po Cankarjevem odhodu iz Judenburga smo od znancev, ki so prihajali iz Ljubljane, izvedeli, kako je ugajala Cankarju nova vojaška obleka. Nosil jo je še osem dni po prihodu v Ljubljano, torej že kot civilist. Pa se mu je primerilo, da ga je v bivši Narodni kavarni v Gosposki ulici ponoči iztaknila vojaška patrulja in že je imel težave. Seveda se je na stražnici izkazal z odpustnico kot čisto navaden civilist in se tako izognil nevšečnim posledicam vojaške nediscipline. – Tako je zaključil največji slovenski pisatelj svojo vojaščino in po štiridesetih letih z veseljem zapisujem spomine na mesece skupnega življenja.

Del pisma, v katerem Hinko Smrekar Franu Veselu opisuje, kako je v vojski zaigral blaznost.
Foto: Arhiv NUK.